

# הגות

## על המדינאי

הרצאה בטקס קבלת פרס בן-גוריון, 18.1.1998

מאיר שמגר

אני מבקש להודות ליד בן-גוריון ולחבר השופטים על הכבוד שהנחילו לי בהענקת פרס בן-גוריון התשנ"ח, פרס אשר עקב שמו ומהותו נושא עמו זכות מיוחדת וייחודית.

על-פי הנוהג נקבעת חלוקת הפרס ליום הולדתו של דוד בן-גוריון וזכרו לברכה, או למועד קרוב לכך, אם מזג האוויר מפתיע אותנו. התכנסות במועד כזה מחזקת ומכפילה את הטעם לכך שמקבל הפרס יתייחס לנושא ההולם ותואם את האיש ואת המעמד.

אומר על כן דברים אחדים בסוגיה שכותרתה 'מה הם מאפייניו ותכונותיו של המדינאי', ה-Statesman בלע"ז; ברור וגלוי הוא כי מושג 'המדינאי' מובדל ומאובחן היטב ממונת אחר, הדן בוותר ובפחות ממנו - הוא הפוליטיקאי מן השורה.

גבירותי ורבותי,

התשובות לשאלה מה הם סימני ההיכר והכשירויות של המדינאי, שאלה אשר המענה עליה דורש התייחסות לדעות והשקפות של יודעי דבר, אינן תשובות אחידות. הן שונות ומגוונות בכיוונן או במרכיביהן. בין התשובות כלולים אפילו שני תיאורי דיוקן, הרחוקים זה מזה במידה רבה במהותם ובתוכנם. נבחר ביניהם את הסביר והמושכל יותר.

תשובה אחת מתארת את המדינאות כאחד מענפיה של הפילוסופיה השימושית. לפי תזה זו, מה שמייחד ענף זה הוא כי המדינאות נושאת עמה ידע והבנה לגבי יעדיה האמתיים של המסגרת המדינית אשר בתוכה המדינאי פועל ושל האמצעים אשר בעזרתם ניתן להשיגם.

התזה השנייה רואה במדינאות כושר מעשי, אשר מטרתו היא השגת הכוח המדיני ולאחר שהושג יעד זה - השמירה עליו.

בדיאלוג של אפלטון (347/6-428/7 לפני הספירה) 'על המדינאי' ('פוליטיקוס')

(דיאלוג מבין השיחות המאוחרות של אפלטון) נוטלים חלק סוקרטס, סוקרטס הצעיר, תאודורוס ומי שמכונה 'הזר' מן האסכולה הפילוסופית האליאית (Eleatic).<sup>1</sup> אפלטון מנסה להתוות קווים מאפיינים של הפילוסוף, של הסופיסט (אשר לגביו היתה לו הערכה שלילית) ושל המדינאי. לטעם המתדיינים, האפיונים מופרדים זה מזה - באופן 'שלא ניתן לבטאם בנוסחה גאומטרית'.

המדינאי מדורג על-ידי המשתתפים בשיחה מעל לסופיסט; אך מעל למדינאי מוצב הפילוסוף, כטעמו של אפלטון בכל הדיאלוגים. הוא מוסיף ומסוגל:

מבין המדעים יש אלו המעשיים וישנם אלו שהם לחלוטין אינטלקטואליים. מדע המדינאות נמנה עם המדעים האינטלקטואליים. מדינאי, זהים לו המלך, האדון, בעל הנחלה: כל אלו הם לטעמו היינו הך. הידע להיות מלך יכול להיות בהישגו או כושרו של אדם מן השורה, שהרי ניהול נחלה גדולה זהה לניהול מדינה קטנה. זאת ועוד: מי שמייצע לרופא הוא כמו רופא, ומי שמייצע למלך חייב להיות בעל ידע כמו המלך עצמו. מדינאי, מלך, אדון ובעל משק בית הם, כאמור, היינו הך, מבחינת מהות המטלה המוטלת עליהם.

המדינאי או המלך מנהלים מדינתם שלא בידיהם ולא בגופם, אלא על יסוד האינטליגנציה וכוח המחשבה. מכאן כי מאפיין מרכזי של המדינאי או המלך הוא הדרישה כי יהיה בעל תבונה וידע, היינו בעל דעת (Knowledge).

זו תכונה כללית. מה התוכן הספציפי הדרוש במכלול זה? מי שמתכנן עבודת בנייה ומבקש לבצע בשלמות אינו יוצא ידי חובתו בעריכת החישובים ובמתן חוות הדעת. עליו להקצות לפועלים את עבודתם ולפקח עליהם עד שהם מסיימים עבודתם. משמע, יש הבדל בין מתן חוות דעת ושיפוט ערכי גרדא, מצד אחד, לבין החובה והיכולת לשלוט ולהגשים. כדי להוסיף לסייג ולהבחין הוסיף כי השליטה של המלך אינה דומה לזו של הסותר-הקמעונאי, אלא דומה לזו של היצרן: לידו של אפלטון יש הבדל בין מי שנותן הוראות לאחרים לפי הבנתו ושיקולו, קרי היצרן, לבין מי שרק מבצע הוראות (היינו הזמנות) של אחרים (כמו הקמעונאי).

יש לזכור כי על המדינאי לשלוט ביצורים חיים. אולם המדינאי אינו החונך של יחיד זו או אחר. הוא מנווט את כלל הציבור. זוהי אפוא אמנות השליטה או הניהול של ציבור שלם.

למדינאי מתחרים רבים הטוענים שהם למעשה אלה המנווטים והמנהלים את הכלל (כגון סוחרים, מגדלי חיות, ספקי מזון, רופאים). אף הם טוענים שהם 'הרועים' של בני האדם. גם הם טוענים שעליהם מוטלת החובה לדאוג לגידול וניהול של החברה האנושית וכי הם גם מנהלים, על-ידי כך ותוך כדי כך, את השליט עצמו. אפלטון דוחה טענה מסוג זה.

1. אסכולה שנוסדה על-ידי פרמנידס (Parmenides). היא חקרה את משמעות הפנומנה, בייחוד פנומן השינויים.

לטעמו, אין אמנות או מדע אחר אשר לו בכורה מעל ל'מדע המלכותי' – שביטוי בדאגה לחברה האנושית, ולמטרה זו – ביטוי בשליטה באנשים, בדרך-כלל. לטעמו, אין חובת דאגה, כאמור, אצל הפוליטיקאי מן השורה. אגב, וכפי שהוא מבהיר, כוונת דבריו אינה לשלטונו של העריץ, אלא למי ששולט באנשים מתוך רצונם החופשי.

המדע החולש על כל ענפי השלטון ומופקד על החוקים ועל כל העניינים הנוגעים למדינה, ומשלב את כולם למהות אחת מאוחדת, לשם קיום והגשמת יעדיה האמתיים של המסגרת, הוא המכונה 'מדינאות'.

על המדינאי לדעת מהי הזדמנות נאותה ליטול יוזמה בעניינים בעלי חשיבות מרובה, ומה אינה הזדמנות נאותה לכך, ועל האורחים לבצע את הוראותיו. קרי, חוכמה מלווה בכיבוש היצר.

סיכומם של הדברים לדעת אפלטון בידי המדינאי הצדק, החוכמה, האומץ וכיבוש היצר.

עד כאן דברי אפלטון.

\* \* \*

גבירותי ורבותי,  
מקיאבלי<sup>2</sup> האמין שיש כללים וחוקים במדינאות כמו בפזיקה.  
מקיאבלי הפך – במידה רבה ללא הצדקה – לשם גנאי לצביעות, בוגדנות ושטניות.

מחד גיסא, הוא היה אבי תורת ה-*raison d'état* (טובת המדינה כהיתר לכל מעשי הרשות). לטעמו, השליט חייב להתחשב ב'כורח' (*necessita*) של הסביבה הפוליטית. זו האחרונה בלבד היא שקובעת אילו פעולות סותרות את כללי המוסר.

אולם מאידך גיסא הוא הדגיש כי מדינה חזקה היא זו שבה האורחים משתתפים בשלטון ועומדים ברשות עצמם. הם כפופים רק לחוקים שנוצרו על דעת רובם, ומקוימת בה חירותו של האזרח. אגב, מכוחה של חירות זו גם נוצרים לדעתו ערכי האמנות וההומניות.

מקום מרכזי במסתו תופס הדין באמצעים ש'בעל סגולה' (*virtu*) חייב להשתמש בהם כדי לבסס מדינה ולמשול בה תוך מאבק בגורל (*fortuna*).  
הסגולה הדרושה למדינאי היא, לטעמו, הידע ויכולת ההפעלה המוצלחות של האמנות להפוך לשליט ולהישאר כזה.

דומה כי התפיסה העממית המקובלת כיום של המושג 'מדינאי' חובקת את שתי הפרשנויות הנ"ל, הן זו של אפלטון והן זו של מקיאבלי כאשר הם מחוברים וממוזגים יחדיו. תורת מקיאבלי בעומדה בגפה משקפת רק את דמות הפוליטיקאי ולא את דמות המדינאי.

\* \* \*

צ'רצ'יל, לסעמי גדול המדינאים במאה זו, יכול לשמש דגם קונקרטי נוסף לצורך בחינתנו: הוא השרה בעם הבריטי ובכל העמים שהיו כדבריו The English Speaking People, ואף בעמים שאינם דוברי אנגלית, את הכוח לעמוד מול מתקפת הרשע הנאצית, לסכול, לשאת אבדות בנפש כאשר נופלים הטובים בבניו, לראות בהרס של ערים וכפרים, אך לא להיכנע לאויב אלא לגייס כוחו ולגייס כוחם של אחרים להמשך המלחמה עד לגניצחון.

אורחותיו מלמדים כי מנהיג מרכזי בידיו חוטים רבים ומציג לא רק שאלות – אלא גם תשובות. בהיותו בעל חזון, המביט אל מעבר למשכרי השעה, וידע להתוות את קווי הפעולה לטווחים רחוקים ולפעול בהתמדה להפיכת הרצוי והראוי למצוי.

\* \* \*

גבירותי ורבותי,

ניתן לראות במדינאות הן מדע והן אמנות. הוגי הדעות אמנם עיצבו את דמות המדינאי תוך התייחסות והסתכלות אל דגם מציאותי וקיים: אפלטון הפנה מחשבתו אל עיר-המדינה סירקוזו בסיציליה. טומס אקווינס אל קפריסין, מקיאבלי אל רומי העתיקה. אולם הדגם ישם לדעתם לכל אתר, כי אמות המידה הן כלליות וסדנא דארעא חד הוא.

אחד מראשי הממשלה הידועים של איטליה במאה הקודמת, קאבור (Cavour), גרס כי המבתן של מדינאות אינו כושר הניתוח, אלא – בו ובתוכו – החוש להבין ולהעריך נכונה את מכלול האפשרויות הפתוחות. ביטוי לגרסה כזאת הושמע כבר אלפי שנים לפי כן כאשר סולון, מנסח חוקי אתונה, טבע את האמרה לפיה הוא לא נתן לאתונה את החוקים הטובים ביותר, אלא את החוקים הטובים ביותר אשר אורחיה יוכלו לעמוד בהם. במה דברים אמורים:

בכל חברה יש לא רק מוסדות חברתיים, מדיניים או דתיים אשר אותם על המדינאי להפעיל, אלא גם מסורות מתמשכות ונטיות לב ציבוריות. התאורטיקן הטהור המבקש לשנותם יטה לתקוף אותם; הפוליטיקאי נוטה להשתעבד להם; אך המדינאי יעשה בהם שימוש המועיל לחברה. ייתכן, למשל, שהמדינאי ישלים, לפחות זמנית, עם המשך קיומן של אנומליות, אם על-ידי כך יוקל המעבר למערכת ארגונית-מוסדית חדשה שהוא רואה אותה כחיונית. זאת ועוד, בנסיבות שבהן פתוחות בפני המדינאי אפשרויות זהות במשקלן, הוא יטה לגלות את מה שג'פרסון כינה *A decent respect to the opinions of mankind*. אין פירושו של דבר שהוא יאמץ שיטה של ויתור, אולם ייתכן שהדבר ישפיע על הטקטיקה, שביטוייה במתן הלבוש החיצוני המסוים לדרך הפעולה הנבחרת.

במילים אחרות, מקובלת השקפה ולפיה מנהיג המבקש להתנתק מנסיבות העבר ינהג בתבונה אם יקדיש גם תשומת לב לאותם כוחות אשר אינם נוטים לניתוק האמור מן העבר, ואשר על כן ראוי לנסות ולהפיס דעתם. כך מסבירים למשל את אימוצה על-ידי לנין – בשנות העשרים – של המדיניות הכלכלית החדשה (NEP). יש בכך מעין מלאכה של מילוי יין חדש לקנקן ישן. דוגמה היסטורית אחרת לגישה כזאת

היו השוגונים (משושלת Tokugawa) - למעשה האחרון ביניהם<sup>3</sup> - שסייעו למהפכה הגדולה ביפן החדשה, באמצע המאה הקודמת (1860), שהחזירה את השלטון לקיסר, בהציגם אותה תחת המסווה של 'החזרת עטרה ליושנה'.

כאמור, יש להבחין בין מדינאות לבין פוליטיקה מן השורה. למדינאי, כמו לרופא, צריכה להיות דעה וידיעה - לא רק על הדיאגנוזה אלא גם על התרופה הדרושה.

מעבר לכך, מדינאי אינו פקיד או עובד מן השורה. נזקקים לא רק לקולו אלא בעיקר להצגת דעתו ומעבר לכך ליכולתו להוביל את תוכניתו. עם זאת, הוא רשאי, כאמור, להציג דעתו או תוכניתו באופן ובשיטה המגבירים את הסיכוי לקבלתם; שהרי, גם השליט הטוטליטרי בדרך כלל אינו כה עליון ונישא עד שהוא יכול לוותר על הפעלת אמונת השכנוע, שהיא חלק מן הסקטיקה של המדינאי.

אחת מן הבעיות הקשות בדמוקרטיה היא הנשיאה באחריות של המדינאי כלפי הציבור. המדינאי, ביחסיו עם העם, אינו עורך דין הטוען בפני בית-המשפט ותו לא. הוא גם אחראי בעת בחינת מעשיו, מחדליו ומחשבותיו לתוצאות הנובעות מהם.

אם הוא נכנע ללחץ ונוקט קו פלוני למרות שהוא, לפי מיטב שיקולו, בלתי נכון או מעורר פקפוק, הוא נושא באחריות להצגה מוטעית של האפשרויות הפתוחות. מוכירים למשל מדינאי אנגלי בכיר שהסתיר ספקותיו בדבר הסיכוי המעשי להטיל על גרמניה תשלום פיצויים על מעשיה במלחמת העולם הראשונה, וזאת רק מאחר שסבר כי הבעת דעה כאמור תיתקל בהתנגדות ובביקורת. התריסו כלפיו, לאחר מכן, כי אינו יכול לסעון שפעל ביושר אינטלקטואלי. אם אכן ידע טוב יותר מאחרים מה צפוי, חייב היה לומר זאת גלויות, ואם אמר את היפוכו של דבר, הרי היתה בכך החמרה של המשמעות ולא מסקנה לקולא בכל הנוגע לאחריותו.

\* \* \*

מה עוד ניתן לצפות ממדינאי? יש בו בדרך-כלל שאיפה לחיזוק ולהגברת הכוח של המסגרת המדינית, אשר בה הוא פועל, וגם אמונה ביכולת העצמית להגשים זאת. יש אנקדוטה, המסופרת עליידי ההיסטוריון היווני תוקידידס, הקשורה לתמיסטוקלס (Themistocles) האתונאי: בהיות זה האחרון בחצר מלכות פרס הוצע לו לנגן בנבל. הוא השיב כי איננו יודע לנגן על כלי מיתר, אולם הוא יכול להפוך עיירה קטנה לעיר גדולה.

במסגרת מלאכת החיזוק והגברת הכוח של המסגרת המדינית מצפים מהמדינאי גם להגברת הצמיחה הכלכלית. עושרה של מדינה ושגשוגה הם אמת מידה לכיושר מדיני. הדוגמה לכך היא ראייתו הנבונה של יוסף במצרים - יוסף המשביר - שהתכוון לשבע השנים הרזות. המדינאי בדרך-כלל אינו השרת, השותף או אף האדון של הכוחות הכלכליים במדינה, אולם עליו להיות מקורב לבעיות הכלכלה של מדינתו.

3. Yoshinobu (1837-1913)

\* \* \*

בקליפת אגוז אוסיף מילה על ההיבט האתי: בעיני אפלטון ואריסטו היתה המדינאות אתית באופיה. הדילמה הזו מתחדדת כאשר על המדינאי לנהל מלחמות. כל החוקים הרגילים והפרטניים תיביים לסגת אם מדובר על סכנה קיומית ממש ועל הצלת העם - *Salus populi suprema lex*, אולם דרושה התוויית קו בין ההכרחי והקיומי לבין מה שאינו כזה. דרושה קביעת האיזון.

\* \* \*

גבירותי ורבותי,

דיברנו על היכולת

- א. להתוות בצורה הראויה והטובה ביותר קווי מדיניות, ולהיות מסוגל לבצעם.
- ב. להביט למרחקים מעבר למשברי הרגע.
- ג. להבין יעדיה של המדינה והאמצעים שנועדו להגשימם.
- ד. להציג לא רק את הערכת המצב אלא גם את התרופה.
- ה. להבחין בין אפשרויות פתוחות בנות ביצוע, לאלה שאינן כאלה.
- ו. לשאת באחריות כלפי העם לביצועה הנאות של המדיניות.
- ז. לדעת לשכנע את העם, ובין היתר להביא בחשבון שיקוליו את המסורות ונסיות הלב של הציבור.
- ח. לשמר את כוח השליטה.

גבירותי ורבותי,

אנו מאמינים בחירויות הפרט, בכבוד האדם ובזכותו לבטא עצמו ולגבש אישיותו. על המדינאי לספקם, כי המדינה קיימת כדי להגן עליהם ולשמרם. המדינאי נשען על הירע וההבנה בדבר מהות יעדיה האמתיים של המסגרת המדינית והאמצעים אשר בעזרתם ניתן להשיגם. הוא מנווט את כלל הציבור מכוה הירע (הדעת) שעמו ומסוגל להביא להגשמת רעיונותיו. כדברי אפלטון, הוא שולט בבני אדם כדי לדאוג הן לטובת המסגרת המדינית והן למרכיביה האנושיים. המדינאי בשיטת משטר דמוקרטית חייב להוביל את העם להשגת מטרותיו ויעדיו, תוך הסברה גלויה של הצפוי לו (צ'רצ'יל - 'דם יזע ודמעות') ותוך גיוס שיתופו מרצון של הציבור ושכנועו בטובתו. הוא מוביל, מציג פתרונות וזורע אמון, מציב אמות מידה מוסריות, מחזק את הדמוקרטיה ומגבש את ערכי האחדות והממלכתיות.

גבירותי ורבותי,

דיברתי על המדינאי במונחים כלליים, תוך הבאת מגוון של דעות והשקפות. אולם לא נתכוונתי רק לדגם מופשט ומנותק מתולדותינו. התכוונתי, בראש ובראשונה, לאישיות אשר על שמה מהולק היום הפרס - דוד בן-גוריון, זכרו לברכה.

הוא שיקף התכונות והסגולות והיכולת שנמנו לעיל אחת לאחת. ראוי כיום, וחיוני כיום, חמישים שנה אחרי קום המדינה, שנזכור ונזכיר ונשוב ונזכיר ונזכור את דמותו ומעלותיה וכוהה. זכרון האומה למדינאיה־מיטיביה מן הראוי שיהיה נצחי, הן כזכותם של האישים האמורים והן למען העם אשר מן הראוי שיפנים ויבין את ערכיהם.